

«НАЦІОНАЛЬНІ ІСТОРІОГРАФІЇ» В УМОВАХ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ І ПОЛІТИЧНИХ РЕФОРМ

Політичний демонтаж СРСР означав не лише руйнування радянської супердержави, трансформацію надбудовних політико-ідеологічних інститутів, усунення відповідної монометодології, але й започаткував процес «інтелектуального розкріпачення» учених-суспільствознавців. Звільнення від «оков» відбувалося майже одночасно в усіх колишніх республіках, а трансформація й становлення нової інтелектуальної історії виявилися доволі суперечливими. Єдина історична радянська наука перестала існувати й формування самостійних історіософських систем розпочалося із заперечення теоретичної спадщини. Українські історики, досліджуючи теорію та історію національного державотворення, швидко опанували азами концепції тоталітаризму, відтак саме поняття і явище «тоталітаризм» стали ключовими для них на початку 90-х рр. [1].

Досліджуючи історіографічну ситуацію другої половини 80-х рр. XX ст., деякі сучасні російські дослідники зазначають, що уже тоді «радянська історична наука перестала бути наукою, так і не спромігшись нею стати» [2, с.187]. Відомий російський історик А.М. Сахаров, проаналізувавши основні етапи розвитку радянської історіографії, назвав її «вбитою душею науки» [3, с.123-161]. Він не використовував терміну «криза» стосовно перехідного періоду, характерного для пострадянської історичної науки, позаяк вона почала «очунювати після важкої й тривалої хвороби» [4, с.727-747]. Учений показав небезпечну для сучасної науки тенденцію – модерну політизацію [5, с.11-22], тобто переоцінку минулого під кутом теорії тоталітаризму, ніби радянське суспільство було абсолютно тотальним. Критика стосувалася переважно теоретико-методологічних засад історіографії історії, яка виникла й набула відповідного статусу за роки радянської влади. Опонентами виявилися колишні фундатори різних наукових напрямків. Так, В.П. Данилов, визнавши факт кризи російської історіографії, підкреслив «догматизм» і політичну залежність радянського суспільствознавства [6, с.22-30]. У 1986-1996 рр., на переконання Ю.О. Полякова, радянська історична наука «безсумнівно переживала кризу» – насамперед методологічну і морально-психологічну [7, с.31-42]. Вона мала дві фази розвитку – доперебудовну й перебудовну, упродовж яких «старе» зруйнували, а «нове» не створили. Хронологічно це 1987-1992 рр., а 1993 р., за визначенням ученого, виявився «перехідним періодом». Для нього були характерні анахронізми методології радянської історіографії. Дехто використовував більшовицьку теорію класової боротьби для оцінки соціальних відносин у 1920-х – початку 30-х рр. [8, с.329-337], а загалом упродовж першої половини 90-х рр. XX ст. тривав пошук нових концепцій, який супроводжувався ідеалізацією «старих міфів», виразником якої була дискусія про альтернативи розвитку радянського суспільства [9, с.397-407]. У 1995 р. Поляков опублікував монографію, у якій показав зміни в історичній науці 1980-х рр. у Росії, особливості подолання старих і формування нових концепцій історичного процесу [10]. Фактично він одним з перших здійснив історіографічний аналіз російської історичної науки за весь період перебудови, починаючи з 1987 р., акцентуючи увагу на власних працях, але об'єктивно і критично оцінюючи наукову спадщину попередників. Криза історичної науки, на його переконання, не була ще подолана. Г.Д. Алексеева, яка тривалий час досліджує історичну науку в СРСР 1960-80-х рр. [11], вважає цілком закономірним кризу, тому що існує глобальна криза «теорії й методології вивчення історичного процесу» [12, с.635-643]. Теза про «глобальність» кризи є новою, яка виводить дискусію на ширший ґрунт, не зациклюючись проблемою кризи радянської історичної науки. Історики продовжували критикувати минуле, виокремлюючи основний теоретичний принцип спростування – «антикомунізм» [13, с.3-20], підкреслюючи деформації історичного мислення [14, с.643-654], крах марксистської історії [15, с.89-97].

Для пострадянської історіографії першої половини 90-х рр. характерно категоричне заперечення досягнень попередників та спростування всієї теоретико-методологічної бази історичної науки. Плюралізм думок та оцінок породив поліверсійність, а також «унікальну продажність» [16] щодо висвітлення минулого. В історіографії початку 1990-х рр. було більше запитань, ніж відповідей на них. Критику радянської історичної науки можна визнати справедливою [17, с.243-252], але войовничий нігілізм, притаманний для багатьох публікацій, був зумовлений переважно пафосом перебудови. Разом із тим, по сей день залишається актуальною ґрунтовна монографія І.Д. Ковальченка з теорії та методології історичного дослідження, написана за радянської доби та перевидана на початку XXI ст. [18].

Визначення «пострадянська» історіографія, якщо його застосовувати для оцінки перебудови концептуальних засад російської чи української історичної науки, стосується першої половини 90-х рр. XX ст. і частково наступних років, котрий засвідчує трансформаційність

історіографічного процесу, а не його завершення. У багатьох працях зустрічаються «методологічні рецидиви» минулого гносеологічного надбання. У 1993 р. з'явився термін «посткомуністична радянологія» [19, с.5-56], що стосувався представників зарубіжної історіографії, яка також переживала концептуальну кризу в зв'язку із крахом радянської історичної науки.

На «кризові» явища в українській та «діаспорній історіографічній традиції» звернув увагу В.В. Головка, котрий захистив у 2000 р. кандидатську дисертацію [20], а згодом опублікував монографію [21]. Його тлумачення кризи суттєво вирізняється від інтерпретацій російських істориків. Сприймаючи історичну науку як систему, яка складається зі структури й тематики знань, теорії історичного розвитку, пізнання, методів дослідження, концепцій і техніки вивчення джерел, Головка вважає кризові явища – нормальним станом науки, повторюючи слова відомого ученого Ф. Броделя. Використання «поняття кризи української історичної науки», на його міркування, спрямоване на «вивчення історіографічних традицій: радянської (марксистсько-ленінської), української радянської, діаспорної та української пострадянської» [21, с.15]. Необхідно зазначити, що він є першим, хто висвітлив кризові явища в українській історичній науці за такою концептуальною схемою. "Поняття «криза історичної науки», – наголошує В.В. Головка, – дозволяє зафіксувати одночасно розрив і спадкоємність в українській історичній традиції. А використання терміну «українська пострадянська історична наука» обумовлена тим, що принаймні частина дослідників продовжує використовувати начебто давно відкинуті ідеології та методології, тільки частково змінивши термінологію» [21]. Визначення «пострадянська» має в нього певний тавруючий контекст, особливо для тих істориків, які продовжують теоретико-методологічну традицію радянської історіографії.

Формування «національних історіографій» історики пов'язують із розпадом СРСР та створенням незалежних держав на теренах колишніх радянських республік. Фактично процес руйнування єдиної радянської держави й становлення «національних історіографій» співпадають у часі, якщо брати за показник хронологічні рамки, починаючи з 1991 р. Концептуально та організаційно-функціонально розвиток «національних історіографій» виявився набагато складнішим, мав іншу логіку формування, відмінну від деструктиву радянської історичної науки. Творення нового шляхом руйнування старого виявилось справою дуже суперечливою, а також безперспективною. Для самоідентифікації історіографічного процесу знадобився не лише час, а передусім складний пошук самотності, критичний і об'єктивний аналіз наукової спадщини декількох поколінь істориків.

На початку 1990-х рр. історики, переймаючись конкретними проблемами, не підкреслювали історичного факту становлення «національних історіографій», хоча де-факто процес розпочався. Його ознаки з'явилися на другому міжнародному конгресі українців у Львові, котрий відбувся в серпні 1993 р. Самої дефініції тоді не згадували, йшлося про різні періоди української історіографії, тобто самостійного й самотнього історіографічного дискурсу в Україні, враховуючи традиції, школи тощо. Так, М. Ковальський, аналізуючи теоретичні та методичні проблеми української історіографії XVIII-XX ст., зупинився на «історіографічних дефініціях» (історіографічні джерела, їх типології і класифікації, історіографічна традиція, ситуація, структура історіографічної бази), засвідчуючи їх самотність та відповідний науковий статус. Він підкреслив нетотожність понять «українська історіографія» та «історіографія історії України» [22]. Перше, стосується передусім національної історіографії, друге несе ознаки «інтернаціональності», тому що історію України можуть вивчати російські, італійські, німецькі історики, формуючи історіографію історії України.

Дискусії про «кризу» історичної науки продовжуються і тепер, тобто на початку XXI ст., але вони мають якісно інший контекст. Перша фаза кризи, яка віддзеркалювала перехід від старої парадигми пізнання до нової, завершилася на початку XXI ст., коли міждисциплінарний підхід набув виразних ознак провідної дослідницької стратегії вивчення минулого [23]. Упродовж 90-х рр. історики почали використовувати сучасні пізнавальні технології (теорію тоталітаризму, концепції модернізації, цивілізаційного підходу, повсякденності), які стали знаковими й звичними для історичної науки. «Сьогодні можна говорити про новий стан інтелектуальної історії, – зазначає російська дослідниця Л.П. Рєпіна, – для якого характерне максимальне розширення дослідницького простору, інтенсифікація міждисциплінарної взаємодії, абсолютний методологічний плюралізм і принципова толерантність стосовно конкуруючих парадигм» [24, с.12-22]. Історіографічна ситуація вирізняється еволюцією: від змісту до концепції досліджуваного тексту та до історії конкретних подій та явищ.

Сучасний стан історичної науки, у тому числі й зарубіжної, якщо розглядати її концептуальні основи, можна вважати кризовим. Дослідники концептуально-теоретичних основ світового суспільствознавства, проаналізувавши його національні школи, вважають основною причиною кризових явищ історичної науки «відсутність загальновизнаної парадигми та єдиного наукового

стандарту історичного дослідження» [25, с.57], але вона завжди переслідувала науку, відтак марно драматизувати ситуацію. Відбувається «оновлення» наукового знання, під тиском запиту епохи трансформацій суспільних відносин про можливість досягнення історіографією належного рівня теоретичної зрілості, достатнього для побудови пояснювальних схем, а головне для використання їх на практиці. Наприкінці 90-х рр., на переконання І.Л. Зубової, спостерігалася «криза класичної парадигми пошуково-дослідницької діяльності», характерної не лише для радянської історичної науки, яка ускладнилася загальнополітичною руїною тоталітарної держави. «Криза класичного історизму виявила обмеженість редукціоністської методології, – наголошує вона, – зокрема, відтворення та описання історичного в лінійно-логічному процесуальному вимірові, що й виявило невідповідність теоретичних моделей історичного процесу та реальної соціальної динаміки» [25, с.56]. Отже, судячи з її тлумачень та розглянутих інтерпретацій «кризи» історичної науки іншими вченими, історіографія перебувала на стадії оновлення, яке на теренах колишніх республік СРСР супроводжувалося, крім загальних модернізаційних процесів, подоланням марксистської теорії суспільного розвитку. Можна констатувати той факт, що протягом 90-х рр. XX – початку XXI ст. відбувався перегляд методологічних основ історичного пізнання, розвивався процес становлення його нових підходів. Вони стали надбанням сучасної історіографії, демонструючи переваги неокласичної теорії пізнання з її варіативними можливостями, але класична модель відтворення знань про минуле не втратила актуальності й права на існування. Для конкретного історичного дослідження, особливо системного характеру, цілком раціональним є застосування класичних і неокласичних пізнавальних парадигм, щоб досягнути вичерпності історичного знання про об'єкт, про соціально-політичні явища тощо.

Пошук істориками універсальної формули історичного пізнання супроводжується активним формуванням «національних історіографій». Так, українська історіографія, звільнившись від марксистської парадигми, яка домінувала в Україні протягом радянської доби, взяла на озброєння сучасні підходи й методи аналізу соціальної історії. Національний стиль віддзеркалювали не мовні чи територіально-адміністративні ознаки російської, або української історіографії, а передусім особливості тлумачення «свого» і «чужого» в історії. Ця тема стала основною на міжнародній конференції, яка відбулася в Москві 15-16 вересня 1998 р. [26]. Відомий російський історик Г.О. Бордюгов, говорячи про старі й нові ідентичності, підкреслив надмірне захоплення дослідників героїчними сторінками минулого, доведення ними факту прадавності своєї держави, завищення рівня політичного й суспільного розвитку етносів, самоутвердження за рахунок сусіда. Для українських істориків, на його думку, основною темою була проблема етногенезу українців, роль і місце Київської Русі тощо.

У 1999 р. Г. Бордюгов та В. Бухараєв опублікували брошуру, яка стосувалася «національних історій» [27], тобто еволюції етноцентризму історичного пізнання. Вони простежили в історіографії проблему соціально-культурної ідентифікації націй, національної ідеї за принципом: «Ми – інші!». Поняття «національні історіографії», яке згадується ними, подано дещо скептично. Зокрема, Г. Бордюгов, полемізуючи з німецьким істориком А. Капеллером стосовно наявності «історіографічних шкіл окремих радянських республік», визнав його висновок «перебільшеним», позаяк тоді «єдиною була концепція», яка виявилася універсальною. «Скоріше слід використовувати поняття «національні школи історіографії» для характеристики історіографічної ситуації у 20-х рр.» [27, с.10-11], – зазначав Г. Бордюгов. У повоєнний період про «національні школи» ніхто з істориків не говорив, не порушуючи навіть питання про еволюцію «національно-історіографічної думки», хоча специфіка була. У 30-х рр. була обґрунтована концепція «позитивного» в національно-державному будівництві, тому «проти «буржуазних» націоналістів-ідеалістів» тоді об'єдналися всі марксистські сили, відтак були закладені теоретичні принципи єдиної історіографії (уніфікація національно-державних та етнокультурних відносин). «Національний історик» за радянського часу, на думку Бордюгова, був «декоративною фігурою».

Необхідно звернути увагу на періодизацію розвитку «національних історій», яку запропонували Бордюгов та Бухараєв. Вона має три основних етапи: 1917-1927 рр., упродовж якого спостерігалось формування «своїх історій», загравання центру з «туземними елітами», а національні історіографії набувають нової радянської ідентичності; 1930-ті–1950-ті рр. – час «винищувального удару» по національних елітах та культурах, утвердження націонал-більшовистських пріоритетів; «постсталінський період», котрий супроводжувався пожвавленням націобудівництва, формуванням нових національних еліт, відновленням ідей «збирання» національних історій, принципу етноцентризму. Ідеологічна система та офіційна історіографія втримували ситуацію домінування «радянсько-партійної» і «великоросійської концепції», поширюваної, головним чином, у «науково-теоретичних формах» [27, с.12]. Вони виокремлюють і четвертий етап, започаткований розпадом СРСР, котрий суттєво вирізняється від попередніх, тому що «національне» і «державне» стало основними пріоритетами науково-історичних досліджень. «Національні історики на просторах СНД, – зазначається в роботі Бордюгова та

Бухараєва, – «переграють» історію за сценаріями, що відповідають завданням ідейно-політичного обґрунтування процесу формування національних держав» [27, с.14]. Не всі історики в Україні «переграють» історію, деякі залишаються на старих позиціях, особливо щодо проблеми етногенезу українців.

Історія національних відносин стала об'єктом дослідження академічної науки, представники якої також виділили «вихід етнонаціоналізму на передові рубежі історичного процесу» [28, с.5-8]. Історики Росії активно почали розробляти проблему «національного в багатонаціональному», виокремлюючи питання національних інтересів, але в контексті нової парадигми – громадянського суспільства й правової держави [29, с.9-18], хоча деколи дратує «національно-визвольна демагогія» та «окраїнний націоналізм» [30, с.204-220].

Розвиток «національних історій», котрий, на думку С. Константинова й О. Ушакова, розпочався в 1989-1991 рр. із критики сталінського принципу унітаризму, трансформуючись у негативне сприйняття понять – «імперія», «імперське мислення» [31, с.74-83]. Становлення негативного образу лідера і його політики, яким займалася тоді радянська історична наука, викриваючи сталінщину, на їхнє переконання, було згодом запозичене істориками на пострадянському просторі для створення «негативного історичного образу Росії» [31, с.76]. Зазначені автори також виявили негативне відношення до української історії, захищаючи принципи унітарності російської та радянської державності. На їхню думку, «перегляд історії народів СРСР та Росії 1988-1991 рр. створив у російському суспільстві своєрідний «комплекс провини» за своє «імперське» минуле, почуття каяття перед «покараними народами» [31]. Завдання «державної політики» – це подолання міфу про «тюрму народів», і пошук спільного та цілісного історичного образу, здатного забезпечити інтеграційні процеси в СНД. Такою є стратегія й тактика історичного пошуку, яку пропонують С. Константинов та О. Ушаков, але вони не враховують специфіки «національних історій», наприклад української. Вона сприймає «історичні образи Росії», на їх думку, з позиції двох політичних культур – «самостійної» та «малоросійської». Аналізуючи їх, необхідно враховувати наступне: наявність радикальних та поміркованих течій серед «самостійників» і «малоросів», а також наявність альтернативних поглядів політичної, наукової й культурної еліти, які виходять за межі заданих напрямків [31, с.83].

Дефініції «національна історіографія» та «національні історії», які виникли наприкінці 90-х рр. ХХ ст., засвідчують крах єдиної методологічної бази досліджень, характерної для радянської історичної науки, а з другого боку наявність її рудиментів на рівні концептуальних парадигм – ідеї про єдність історії, про вічність і доцільність існування унітарної державності. Український історик Г.В. Касьянов, досліджуючи сучасний стан української історіографії, її методологічні та інституційні аспекти, намагався показати їх безпосередню залежність від політичної кон'юнктури. «Ренесанс патріотичної історіографії з явним переважанням народницької версії української історії, зрозуміло, – наголошує Касьянов, – не можна пояснити лише політичними амбіціями еліт чи успадкованою інституційною інерцією» [32, с.79]. Визначаючи той факт, що нація неможлива без національної історії, він виголошує тезу про її створення «в рамках патріотичної і саме народницької схеми на рубежі ХІХ-ХХ ст.», яка вибудована за відповідними «патріотичними стандартами». Історія та історіописання загалом різні категорії, тому що творення історії процес об'єктивний, а її відтворення суб'єктивний. Термін «націоналізація» історії, уживаний Касьяновим, стосується сучасної парадигми щодо націотворення – тлумачення етногенезу, націогенезу, історичних витоків. «Отже, – наголошує він, – якщо підсумовувати масову тенденцію, можна сказати, що впродовж останнього десятиліття в історіописанні України відбувався перехід від писання класової історії до класичної національної історії з усією відповідною атрибутикою останньої: гіпертрофованою лінійністю, телеологією, етнічною ексклюзивністю, детермінізмом і патріотичною напругою» [32, с.80]. Для шановного дослідника «писання» класичної національної історії виглядає рудиментом, атрибутом, запозиченими з народницької історіографічної традиції, а «національний проект» – лапідарною модифікацією пізнавальних стандартів столітньої давності» [32, с.84]. Ідеологізація історії залишилася в Україні, але сама історія, тобто соціальна повсякденність, була дуже політизована, відтак «рудиментів» минулого не уникнути. «Націоналізація» історії, про яку пише Касьянов, не означає її одержавлення, але спостерігається авторське нігілістичне ставлення до спроб українських істориків продовжувати «патріотичне історіописання».

У червні 2004 р. в Інституті історії України відбувся всеукраїнський науково-методологічний семінар із термінології та методології сучасної української історіографії. Виступаючи на семінарі з доповіддю «Націоналізація історії: методологічні та термінологічні проблеми (пострадянський простір, 1990-ті роки)», Г. Касьянов пояснив походження терміну «націоналізація історії», котрий означає «процес суверенізації історичних наративів, відокремлення національних історій, ... етнізації історії, написання чи відновлення цих національних історій за канонами патріотичної,

переважно народницької історіографії періоду так званих «національних відроджень» другої половини XIX – поч. XX ст., написання історії певних етносів (народів) як історії націй та історії націй як історії етносів» [33, с.36]. Початок «націоналізації історії» припадав, за словами Касьянова, на другу половину 1980-х – початок 1990-х рр., зумовлений руйнуванням радянської держави і ревізією соціально-політичної історії. «Національна історія, – зазначав науковець, – виконуючи завдання запізнити націю- та державотворення, на даний момент вичерпала свій методологічний потенціал і тому в науковому сенсі має шанси переважно на екстенсивний розвиток (накопичення фактографії в рамках усталених пізнавальних схем та ідеологем)» [33, с.38]. Вивчення історії українського народу не виключає з'ясування націотворення й державотворення, які, як здається, не вичерпали себе ні теоретично, ні фактологічно, тому що з'явилися нові методологічні підходи, а актуальність національної проблематики залишатиметься довго.

Виникнення незалежних держав активізувало дослідження «національних історій», що разом із деідеологізацією історичної науки створило сприятливу можливість для об'єктивного висвітлення соціально-політичної й духовної життєдіяльності етнічних і національних груп. «Позитивними рисами перехідної доби, – вважає український історіограф Ірина Колесник, – є деідеологізація історичної науки, свобода, розкутість думки, входження національної науки до європейського та наукового простору» [34, с.22-35]. Вона виокремлює позитивні зрушення сучасної історіографічної ситуації в Україні, яка вирізняється формуванням нового стилю історичного мислення, диверсифікацією дисциплін, розмаїттям методологій, науковим прагматизмом, її тлумачення української історіографії науково обґрунтовані й вирізняються оптимізмом.

Формування «національних історій» цілком логічний і закономірний факт, зумовлений не розпадом СРСР, а самобутністю історичного розвитку націй та етносів, які тривалий час перебували в складі Російської імперії та згодом СРСР. Ці народи, справді, мали прадавню історію, тому етногенез чи націогенез є важливим науковим напрямком історичних досліджень, а не анахронізмом чи рудиментом. Історична наука в Україні, яка є державною інституцією, має розвивати власну методологічну базу, але також дбати про формування державної стратегії, спрямованої на створення оптимальних внутрішніх і міжнародних умов для гідного життя нації, тобто суспільства й держави. Суверенізація історіографії не означає теоретико-методологічної самоізоляції, тому створення в 2003 р. російсько-української комісії істориків мало на меті виявлення та обговорення дискусійних проблем. У грудні 2005 р. у Москві відбулася нарада керівників наукових установ колишніх радянських республік. Академік А.О. Чубар'ян, відкриваючи нараду, висловив тезу про кооперування на дво- чи багатосторонній основі історичних досліджень, позаяк стан пострадянської історіографії викликає чимало запитань. «Процес перегляду минулого на пострадянському просторі показує, – наголошувалося в звіті про роботу наради істориків СНД, – що за історію нових держав зазвичай видають історію титульних етнічних груп, які почасти не мають ні своєї державності, ні навіть літературної мови. Для героїзації «своєї» історії нерідко використовують негативний образ сусіда, «іншого», «чужого», а то й «історичного ворога» з яким протягом століть точиться боротьба, інколи збройна» [35, с.7-13]. Прагнення створити уніфікований підручник історії, у якому суперечливі питання підлягали б теоретичній модернізації, зумовлені бажанням російських політиків активізувати інтеграційні процеси в СНД, тому «Київська Русь, Крим і Севастополь, Переяславська Рада, голод 1932-1933 рр., котрий в Україні розглядають як геноцид українського народу» – далеко неповний перелік проблем для уніфікації.

Отже, терміни «національні історіографії», «національні історії», «націоналізація історії» засвідчують історичний факт формування національної історичної науки, її суверенізації, тобто визначення власних проблемно-тематичних пріоритетів, інституційних основ, концептуальних засад, урахування сучасні теоретичні надбання зарубіжної політології, соціології, історії, філософії. Зміни відбулися в галузі теорії наукового пізнання, в інтелектуальній історії. Нейтральним і стабільним залишається визначення «українська історіографія», яка уособлює традицію й національну самоідентичність, відтак цілком відповідає конкретним історичним явищам і подіям. Тлумачення «національні історії» означає подолання радянської історіографічної традиції з її методологією й становлення конкретних наукових інституцій за національно-державницьким принципом.

Джерела та література

1. Другий міжнародний конгрес українців: доп. і повід., 22-28 серп. 1993 р., Львів. Ч. II. – Львів, 1994.
2. Иллерицкая Н.В. Становление советской историографической традиции: наука не обретшая лица / Н.В. Иллерицкая // Советская историография. – М., 1996.
3. Сахаров А.Н. Дискусии в советской историографии: убитая душа науки / А.Н. Сахаров // Советская историография. – М., 1996.

4. Сахаров А.Н. Отечественная историография: западные оценки и наша реальность / А.Н. Сахаров // Россия в XX веке. Судьбы исторической науки / Под общ. ред. чл.-корр. РАН А.Н. Сахарова. – М., 1996.
5. Сахаров А.Н. Новая политизация истории или научный плюрализм? (О некоторых тенденциях в мировой историографии истории России в XX в.) / А.Н. Сахаров // Россия в XX веке. Судьбы исторической науки / Под общ. ред. чл.-корр. РАН А.Н. Сахарова. – М., 1996.
6. Данилов В.П. Современная российская историография: в чем выход из кризиса / В.П. Данилов // Россия в XX веке. Судьбы исторической науки / Под общ. ред. чл.-корр. РАН А.Н. Сахарова. – М., 1996.
7. Поляков Ю.А. Историческая наука: время крупных поворотов / Ю.А. Поляков // Россия в XX веке. Судьбы исторической науки / Под общ. ред. чл.-корр. РАН А.Н. Сахарова. – М., 1996.
8. Ивницкий Н.А. Раскулачивание в начале 30-х годов и судьба раскулаченных / Николай Алексеевич Ивницкий // Россия в XX веке. Историки мира спорят. – М., 1994.
9. Афанасьев В.Г. Новые концепции и старые мифы / В.Г. Афанасьев // Россия в XX веке. Историки мира спорят. – М., 1994.
10. Поляков Ю.А. Наше непредсказуемое прошлое. Полемические заметки / Юрий Александрович Поляков. – М., 1995.
11. Алексеева Г.Д. Историческая наука в России. Идеология. Политика. (60-80-е годы XX века) / Г.Д. Алексеева – М., 2003.
12. Алексеева Г.Д. Историческая наука России в поисках новых концепций / Г.Д. Алексеева // Историки мира спорят. – М., 1994.
13. Сахаров А.Н. О новых подходах к истории России / А.Н. Сахаров // Вопросы истории. – 2002. – № 8.
14. Дьяков Ю.Л. О некоторых причинах кризиса исторической науки. Проблемы и перспективы их решения / Ю.Л. Дьяков // Историки мира спорят. – М., 1994.
15. Логунов А.П. Трансформация образа отечественной исторической науки в середине 90-х гг. XX в. / А.П. Логунов // Россия в новое время: историографический обзор и проблемы интерпретации. Сб. док. I-V науч. конф. – М., 1998.
16. Профессионализм историка и идеологическая конъюнктура. Проблемы источниковедения советской истории. – М., 1994.
17. Журавлев С.В. Партийность и профессионализм историка / С.В. Журавлев // Профессионализм историка и идеологическая конъюнктура. Проблемы источниковедения советской истории. – М., 1994.
18. Ковальченко И.Д. Методы исторического исследования / Иван Дмитриевич Ковальченко. – М., 2003.
19. Булдаков В.П. XX век российской истории и посткоммунистическая советология / В.П. Булдаков, В.А. Мау, А.С. Ципко // Российская империя, СССР, Российская Федерация: история одной страны. Прерывность и непрерывность отечественной истории XX века. Доклады к конференции / Отв. ред. Г.А. Бордюгов. – М., 1993.
20. Головки В.В. Криза сучасної української історичної науки: теоретичний та історіографічний контекст: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / Володимир Вікторович Головки. – Дніпропетровськ, 2000.
21. Головки В.В. Історіографія кризи історичної науки. Український контекст / Володимир Вікторович Головки. – К., 2003.
22. Ковальський М. Теоретичні та методологічні проблеми української історіографії XVIII-XX ст. / М. Ковальський // Другий міжнародний конгрес українців : доп. і повід., 22-28 серп. 1993 р., Львів. Ч. II. – Львів, 1994.
23. Могильницкий Б.Г. История исторической мысли XX века: курс лекций. Вып. 2.: Становление «новой исторической науки» / Могильницкий Б.Г. – Томск, 2003.
24. Репина Л.П. Интеллектуальная история на рубеже XX-XXI веков / Л.П. Репина // Новая и новейшая история. – 2006. – № 1.
25. Зубова И.Л. Современное состояние исторической науки: о некоторых результатах поиска новых парадигмально-методологических ориентаций / И.Л. Зубова // Вторые Санкт-Петербургские чтения по теории, методологии и философии истории / Отв. ред. А.В. Маликов. – СПб., 2005.
26. «Свое» и «чужое» прошлое в постсоветских государствах. Мат. обсужд. на междунар. науч. конф. «Создание национальных историй», 15-16 сент. 1998 г., Москва – М., 1999.
27. Бордюгов Г. Национальные истории в революциях и конфликтах советской эпохи / Г. Бордюгов, В. Бухараев. – М., 1999.
28. Сахаров А.Н. Национальный вопрос и российская цивилизация / А.Н. Сахаров // Россия в XX веке. Проблемы национальных отношений / Под общ. ред. А.Н. Сахарова, В.А. Михайлова. – М., 1999.
29. Михайлов В.А. Национальные интересы России / В.А. Михайлов, С.В. Кулешов // Россия в XX веке. Проблемы национальных отношений / Под общ. ред. А.Н. Сахарова, В.А. Михайлова. – М., 1999.
30. Булдаков В.П. Феномен революционного национализма в России / В.П. Булдаков // Россия в XX веке. Проблемы национальных отношений / Под общ. ред. А.Н. Сахарова, В.А. Михайлова. – М., 1999.
31. Константинов С. Восприятие истории народов СССР в России и исторические образы России на постсоветском пространстве / С. Константинов, А. Ушаков // Национальные истории в советском и постсоветских государствах / Под ред. К. Аймермахера, Г. Бордюгова. – М., 1999.

32. Касьянов Г. Сучасний стан української історіографії: методологічні та інституційні аспекти / Г. Касьянов // Генеза. – 2004. – № 1.
33. Касьянов Г. Націоналізація історії: методологічні та термінологічні проблеми (пострадянський простір, 1990-ті роки) / Г. Касьянов // Сучасна українська історіографія: проблеми методології та термінології: мат. Всеукр. наук.-метод. сем., 17 черв. 2004 р., Київ. – К., 2005.
34. Колесник І. Історіографічний дискурс в Україні: реалії та прогнози / І. Колесник // Сучасна українська історіографія: проблеми методології та термінології: мат. Всеукр. наук.-метод. сем., 17 черв. 2004 р., Київ. – К., 2005.
35. Ищенко В.В. Форум историков стран СНГ / В.В. Ищенко // Новая и новейшая история. – 2003. – № 3.

Summary

In clause the author investigates some aspects of formation of a national historical science in Russia and Ukraine, emphasizes their problems, pays attention to interdependence and differences of terms: «the national historiography», «national history», «nationalization of history».

Т. М. Кузьменко

СОЦІАЛЬНА МОБІЛЬНІСТЬ: НАУКОВА РЕТРОСПЕКТИВА ТА РЕАЛІЇ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Дослідження мобільності стало одним із основних способів вивчення соціальної стратифікації. Рух в соціальному просторі, якому властива соціальна нерівність, ієрархія, зазвичай описується в термінах «просування по соціальній драбині вгору чи вниз», «соціальне досягнення» чи «соціальний спуск» та ін., що особливо актуально при науковому аналізі трансформаційних процесів в сучасному українському суспільстві.

Міра наукового опрацювання проблеми. Поняття соціальної мобільності та її видів чинників, каналів опрацьовані в класичних працях західних та радянських соціологів П. Сорокіна, Генцбума, Алті, Д. Гласса, О.Д. Данкена, С. Ліпсета, Р. Бендікса, Д. Треймана, Д. Фезермана, Р. Хаузера, Дж. Голдторпа, С. Бляхмана, Ф. Філіпова, Т. Заславської, Р. Ривкіної, Е. Саар, М. Тітми, Г. Чередниченка, В. Шубкіна та ін. Серед українських дослідників питання соціальної мобільності розробляли М. Долішнім, С. Макеевим, Н. Коваліско, С. Оксамитною, О. Симончук, С. Войтович, І. Прибитковою та іншими.

Термін соціальна мобільність введений в науковий обіг П. Сорокіним. В 1927 р. була надрукована його праця «Соціальна мобільність». Дана робота заклала підвалини подальших досліджень соціальної мобільності. Зокрема, одним із перших було дослідження соціальної мобільності під керівництвом Девіда Гласса.

Д. Гласс – керівник дослідження «Соціальна мобільність у Великобританії», яке розпочалося в 1949 році, а основні результати вийшли друком в 1954 році. Предметом дослідження стали соціальний статус, престиж та «соціальна мобільність, процеси самореєстрування індивідів в певні соціальні групи, особливо в групи «середнього класу» – «білокомірцевих» спеціалістів та високопоставлених чиновників» [1, с.107]. Аналізувалася освіта як чинник соціальної мобільності та інші фактори, які зумовлюють престиж діяльності та прагнення представників середнього класу.

На першому етапі дослідження з'ясовували як співвідноситься соціальний статус та престиж професій в оцінках населення. К.М. Мозер та Дж. Холл розробили семи ступеневу «стандартну класифікацію» професій: «1) вищий адміністративний та професійний персонал; 2) управлінці та менеджери; 3) інспектори, контролери та інші працівники розумової праці – вищий прошарок; 4) інспектори, контролери та інші працівники розумової праці – вищий прошарок розумової праці – нижчий прошарок; 5) кваліфіковані робітники ручної праці та прошарок працівників розумової праці, які виконують рутинну роботу; 6) напівкваліфіковані працівники ручної праці; 7) некваліфіковані робітники ручної праці» [1, с.107]. На основі опитування біля 1400 осіб, яким пропонували впорядкувати 30 професій (відібраних із початкового списку 138, щоб було представництво семи ступеневі «стандартної класифікації») за їх соціальним статусом в суспільстві, а потім за п'яти групами престижності. Вченим вдалося дійти висновку, що в громадській думці гарно узгоджується соціальний статус та престиж професій.

На другому етапі було проаналізовано біографії 10 тис. осіб з даними про походження, кількість дітей, освіту, професію. Порівнювали соціальний статус батьків та їх дітей, нареченого та нареченої, з'ясовували вплив висхідної та низхідної мобільності на кількість дітей у сім'ї.

На основі одержаних результатів було проведено шість спеціалізованих досліджень. Предметом аналізу яких зокрема були: роль освіти в професійному відборі; міжпоколінна мобільність; переміщення між великими статусними категоріями [1, с.107].